Dwarse gedachte

Een half dozijn illusies armer?

door Marcel Wissenburg

9 november 1989, Günter Schabowski verspreekt zich. 11 september 2001, alias *nine eleven*. En nu 24 februari 2022. Ten minste driemaal sinds de Tweede Wereldoorlog veranderde onze wereld radicaal, fundamenteel, in een enkele dag. De 'speciale militaire operatie' (het heet nog net geen politionele actie) in Oekraïne is te ingrijpend voor een korte bijdrage aan dit blad, en zeker ook, in heel praktische zin, te actueel voor een blad dat weken onderweg is van redactie tot brievenbus. Op het moment dat ik dit schrijf is alles nog mogelijk: dat een tweede Claus von Stauffenberg wel succes heeft, dat het drama in een tweede Führerbunker eindigt, dat een incidentje bij de Poolse, Estse of Finse grens totaal uit de klauwen loopt, dat een megalomane tiran toch op de rode knop drukt, dat Kiev alsnog overlopen wordt en Zelensky zichzelf bij het schoonmaken van zijn pistool per ongeluk 24 keer in de rug schiet. Lavrov droomt er al van ook die leugen te mogen vertellen. Ongeveer het enige wat niet meer mogelijk is, is de ont-denazificatie van Boris Romantsjenko en de herrijzenis van de talloze door Russen afgeslachte burgers.[1]

Liberalen zijn optimisten, althans zo plegen nogal wat liberalen zich te presenteren. Dat optimisme zien we zeker terug in wat heet het liberale paradigma in de internationale betrekkingen – een benadering van de wereldpolitiek die Tarzantaal, '*power politics*' en (dreiging met) geweld als zelfdestructief

ziet, en samenwerking en wederzijdse afhankelijkheid juist productief acht. Uit diezelfde school komt ook de '*responsibility to protect*'-doctrine. Dat is de gedachte dat soevereiniteit niet een recht is, maar een plicht. Het is niet het oude vertrouwde recht op uitsluiting van buitenlandse inmenging – pakweg, China's antwoord op zelfs maar het vermelden van China in dit artikel, en verder op alles wat keizer Xi nog minder bevalt. Soevereiniteit is een plicht: een heilige plicht voor elke overheid de rechten, het welzijn en welvaren van de eigen bevolking te beschermen en bevorderen. Een overheid die dat niet doet (denk aan *failed states* of aan Talibanistan) laadt die plicht op de wereldgemeenschap, en geeft een grond voor humanitaire interventie.

Zo op het oog was 24 februari 2022 geen beste dag voor dit liberale paradigma. Er lijken nogal wat illusies in rook te zijn opgegaan. Nummer één: beschaafde landen voeren geen oorlog met elkaar. De verschillende versies van dit idee (bijvoorbeeld 'democratieën voeren geen oorlog', of, John Rawls, '*just societies do not go to war*') zijn ouder dan het liberalisme – het idee gaat terug op Immanuel Kant, en mogelijk zijn voorgangers. Maar Tolstoi en Tsjaikovski zijn geen voorwaarde voor vredelievendheid of beschaving – we weten nog heel goed hoe een land van *Dichter und Denker* een land van *Richter und Hänker* werd.

Illusie twee: internationale handel beschaaft. Hoe meer handel, hoe meer verbondenheid, hoe meer uitwisseling tussen culturen, hoe meer begrip en tolerantie, hoe meer vertrouwen enerzijds, wederzijdse afhankelijkheid anderzijds – en per saldo: hoe minder grond voor geweld en oorlog. Die culturele en sociale uitwisseling (een van de mooie kanten van globalisering) raakt in de meeste samenlevingen echter vooral redelijk welgestelde, redelijk goed opgeleide jongeren – die nog wel een jaar of 20 verwijderd zijn van de politieke top. Maar de grootste misrekening van de Europese '*Ostpolitik*' is natuurlijk de verwachting dat handel wederzijdse afhankelijkheid creëert. Dat geldt, merken we nu, net zo min voor de dealer en de verslaafde als voor de eigenaar van grondstoffen en de gebruiker ervan. En het geldt al helemaal niet als die eigenaar in de eerste plaats sowieso niet in verbondenheid, door handel of anderszins, is geïnteresseerd.

Illusie drie: gematigde reacties op schending van het onderling vertrouwen houden diplomatieke kanalen open en werken beter dan krachtsvertoon. Tsjetsjenië, Georgië, Armenië, Abchazië, Transnistrië, MH17, de Krim – wat valt er meer te zeggen? In de diplomatie worden *carrots* beter alleen voorgehouden als er ook keiharde *sticks* zichtbaar zijn, een alternatief beleid dat non-coöperatie onaantrekkelijk duur maakt. Maar het wezen van de nieuwe en de oude Koude Oorlog is dat er geen *stick* is waar Rusland (of China, waar het om Hongkong en binnenkort Taiwan gaat) niet iets minstens even pijnlijks tegenover kan stellen.

Illusie vier: Rusland is niet intrinsiek agressief of gevaarlijk, het land grijpt alleen elke kans zijn invloedssfeer uit te breiden en zichzelf zo te beveiligen. Zie de opsomming hiervoor van sinds het ontbinden van de USSR aangevallen buren en gecreëerde vazalstaten. Zoals een fraaie Engelse uitdrukking zegt: *a distinction without difference*.

Illusie vijf: Rusland is veranderd. 30 jaar na het communisme zal niemand in dit nu eindelijk bloeiende en welvarende land een nieuwe dictatuur, laat staan een vuile oorlog, accepteren. Destijds hoopten we misschien dat we dit 30 jaar later konden zeggen – met het optimisme van Fukuyama's '*end of history*'. Maar Rusland is in Orwells 1984 blijven steken: een permanente oorlogstoestand waarin het *Ministry of Truth* het monopolie op de waarheid heeft, het *Ministry of Love* elke dissidente stem tot zwijgen brengt, en het *Ministry of Peace* de beschaving beschermt tegen de vijand van de dag.

Illusie zes: Rusland is een kleptocratie en de oligarchen regeren Poetin. Niet dus. Zoals de Oranjes in onze eerste republiek een coalitie vormden met kerk en staat om burgerij en patriciërs in de tang te nemen, en zoals de Zonnekoning de adel op de knie kreeg door ze aan Versailles te binden, ze feitelijk op te sluiten – zo regeert ook de politieke meester Poetin zijn sycofanten. Al is zijn inspiratiebron misschien eerder zijn grote held Stalin, die geen kans voorbij liet gaan zijn meest directe medewerkers, de hoogste partijfunctionarissen en zelfs zijn naaste familie duidelijk te maken dat ze hun leven niet zeker waren.

Ik schreef: *er* zijn illusies in rook opgegaan – niet: *wij* zijn een half dozijn illusies armer geworden. Nog daargelaten dat er nogal wat liberalen zijn die geen vertrouwen hebben in het liberale paradigma in de internationale betrekkingen, maar ouderwetse 'realisten' zijn – dat liberale paradigma zelf ondersteunt of impliceert sowieso geen van de genoemde illusies.[2] Het is een paradigma dat beschrijft hoe liberaal-democratische staten het best met elkaar om kunnen gaan, en het suggereert dat het lonend is voor een bevolking in een liberale democratie te leven, maar tegelijk ontkent het niet het bestaan van irrationaliteit, rabiaat nationalisme, 'Machiavellisme', of simpelweg het eigenbelang van elites. Het is geen paradigma van illusie, maar van belofte.

Als dit liberaal paradigma een zwakte heeft, dan is het niet dat het op *wishfull thinking* zou zijn gebaseerd, maar dat het ons niet helpt te zeggen wat te doen als wat *hoort* niet *kan*. Wat *hoort* is zo snel, effectief en efficiënt mogelijk de moreel gedegenereerde politieke systemen omverwerpen van 'nader aan te duiden' landen, en deze, naar het voorbeeld van Duitsland en Japan, heropvoeden tot stabiele democratieën. Wat *kan* is – zacht gezegd, frustrerend.

prof.dr. M.L.J. Wissenburg is hoofdredacteur van Liberale Reflecties *en hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.*

1. Boris Romantsjenko (1926-2022) was een 96-jarige overlevende van de Holocaust die op 18 maart 2022 werd gedood in een bombardement op Charkov. Zie: https://www.auschwitz.info/en/press/press-informations/press-information-single/lesen/ukrainian-holocaust-survivor-boris-romantschenko-96-killed-in-russian-shelling-of-kharkiv-2589.html.

2. Realisten zien de internationale betrekkingen als een anarchisch speelveld voor Realpolitik – voor staten die niet gehinderd door morele of juridische reserves met elk middel hun (veronderstelde) eigenbelang nastreven.